

HAREZM-KIPÇAK ŞAİRİ
İMÂDÜ'L-MEVLEVÎ'NİN YENİ BİR GAZELİ

H a y a t i D E V E L İ
İstanbul Üniversitesi

İmâdü'l-Mevlevî, kuvvetle muhtemel olarak XIV. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Ona ait olduğu bilinen tek gazel, Seyf-i Sarayî'nin *Gülîstan Tercümesi* (= GT) isimli eserinin sonunda bulunan nazireler kısmında yer almaktadır. Bu ismi taşıyan bir şairin başka bir şiiri bu güne kadar tespit edilmemiştir. Bu gazelin diline dayanarak onun Memluk Kıpçakçası sahası şairi olduğu, künyesine bakılarak da Anadolu olduğu (Hoffman, 289) tahmin olunabilir.

Söz konusu şairin bu güne kadar bilinmeyen ikinci bir gazelini tespit etmiş bulunuyoruz. Bu çalışmada söz konusu gazelin metnini yayımlayıp dil özelliklerini ortaya koymak istiyoruz. İmâdü'l-Mevlevî'nin bilinen ve daha önce yayımlanmış olan gazelini hem birkaç kelimedeki farklı okuyuşlarımızı teklif etmek, hem de yeni gazelinin diliyle bir karşılaştırma imkânı sağlamak üzere yeniden yayımlayacağız.

İneleme konusu olan gazel (= U), Uşak İl Müftülüğü kitaplığında bulunan Serahsî'nin *Usulü Fıkh ve'l-Ahkâm* isimli Arapça yazma eserinin sonuna kaydedilmiştir. "Li-İmâdi'l-Mevlevî" başlığını taşımakta olup 22 beyitten ibarettir.

Bu iki gazele dayanarak şairin hayatı ve şahsiyeti hakkında şunlar söylenebilir :

Şairin ismi/mahlası gazelleri istinsah edenler tarafından İmâd-ı Mevlevî (GT) ve İmâdü'l-Mevlevî (U) olarak tespit edilmiştir. Gazellerdeki mahlas ise "Kul 'İmâdi" (G) ve "Mevlevî" (U) olarak geçmektedir. Bu kayıtlardan onun mutasavvıf bir şair olup Mevlevîlik müntesibi olduğu anlaşılmaktadır. Her iki şiiri de açıkça görüleceği gibi tasavvufî mazmunlarla kurulmuştur. Hofmann (s.289), muhtelen "Mevlevî" nisbesine dayanarak, Anadolu olması ihtimali üzerinde durmaktadır. Ancak bunu destekleyecek başka bir delil yoktur. Şairin "Mevlevî" nisbesini taşımasını onun Anadolu olmasından ziyade mevlevîliğin tesir sahasını gösteren bir delil olarak değerlendirebilir; zira şairin dilinde Anadolu Türkçesi hususiyetine rastlanmıyor. Bilinen ilk gazelin dili Memluk Kıpçakçası olup tespit ettiğimiz bu yeni gazelin dili ise Harezme'ye yakındır ve muhtemelen Altınorda sahasında konuşulan bir Harezmi-Kıpçak şivesidir. Gülîstan'daki gazelin dili bizzat

şaire ait olabileceği gibi, Seyf Sarayı'nın aslı belki Harezmece olan bu gazeli Memluk sahasına “aktarmış” olması ihtimali de, GT'nin asıl metninde yer almayan bazı Harezmece dil unsurlarının bulunmasından dolayı, akla gelmektedir. Buradan şairin aslen Harezmece-Kıpçak şivesinin konuşulduğu Altınorda hakimiyetindeki bir bölgeden seyahat veya göç ile Anadolu'ya gelip Mevlevîliği intisap ettiğini, bu arada kendi zamanının en kuvvetli kültür muhitlerinden olan Memluk kültür çevresinde de bulunduğunu tahmin edebiliriz. Zaten Harezmece, Altınorda ve Memlûk sahalarda teşekkül eden edebiyat bir bütündür (Bodrogligeti 1963, 258); bu edebiyatın mahsulü olan büyüklü küçükü eserlerin dili arasında ancak bir takım şive farklılıkları vardır.

GT'deki gazelin başlığındaki “rahimehullâhû” ibaresine dayanarak şairin 14. yüzyılın sonlarında hayatta olmadığı kabul edilebilir (Bodrogligeti 1963, 257).

Tatar Poeziyası Antologiyesi, (s. 115-116) isimli antolojide, Ömer bin Mezid'in *Mecmuatü'n-Nezâir* isimli eserinde yer alan İmâd isimli bir şaire ait gazel de¹ İmâdü'l-Mevlevî'ye ait sayılmaktadır. Ancak *Mecmuatü'n-Nezâir*'de gazeline yer verilen İmad'ın İmâdü'l-Mevlevî olduğu kesin değildir, buna dair bir delil yoktur. İmâd ismini taşıyan başka şairler de vardır. *Mecmuatü'n-Nezâir*'de şairin mahlası İmâd olarak verilmektedir, İmâdü'l-Mevlevî veya İmâdî olarak değil. Oysa diğer iki eserde şairin mahlası “İmâdü'l-Mevlevî” “İmâd-ı Mevlevî” veya “İmâdî” olarak tespit edilmiştir. Ayrıca GT ve U'daki gazellerin Harezmece-Kıpçakça, *Mecmu'atü'n-Nezâ'ir*'deki bu nazirenin ise Anadolu Türkçesiyle olması, bunun İmâdü'l-Mevlevî'ye aidiyetini kabul etmemizi zorlaştırmaktadır. Ancak bu son husus elbette hiç görülmeyen bir durum değildir. Türk dilli şairler bu dilin farklı şivelerinde eserler vermişlerdir (bk. Sertkaya, Mansuroğlu). Biz şimdiki durumda *Mecmu'atü'n-Nezâ'ir*'deki gazelin İmâdü'l-Mevlevî'ye aidiyetinin kesin olmadığı kanaatine sahibiz.

Aşağıda önce İmâdü'l-Mevlevî'nin bilinen ve daha önce yayımlanmış bulunan gazelinin², yeni tespit ettiğimiz gazeliyle mukayese imkânı sağlamak ve bir iki kelimenin okunuşunda farklı teklifler getirmek için yeniden yayımlayacağız. Daha sonra şairin bu güne kadar bilinmeyen bir gazelinin yayımlayacak ve bunun dil özelliklerini değerlendirmeye çalışacağız.

¹ bk. *Mecmū'atü'n-Nezā'ir*, s. 112-113.

² Bodrogligeti 1963, 272; Bodrogligeti 1969, 181); Nadjip 1975, 271; Rexim 1992, 116.

I

Gülistan Tercümesi, Leyden Uni. Library, nr. 1553, 180a

Mevlânâ 'Îmâd-ı Mevlevî eytür *rahimehullâhu*

Dilberim néçege tégrü men qulun qında tutar
Men qılıç mu men 'aceb kim méni ol qında tutar

Bu qılıç ték méni qında tutmasın qılısın³ nazar
Kim qılıç köp tursa qında yüzi⁴ pas⁵ qında tutar

Men turur men bu qın içre mübtelâ 'âciz bolup
Ol ulaşı tün ü⁶ kün kéndini zevqında tutar

Yalguz érmes men bu şâhım derd[i]⁷ içre bî-qarâr
Kim cihân halqın tamâmet 'ısqı şevqında tutar

Qarşı baqsa 'âlem üzre cümle 'aqlından kiter
Câzünüñ aslın meger dilber qaraqında tutar

Kün tég ol körkli visâlin tégmelerge körgüzür
Qul 'Îmâdî küymesin mi⁸ kim firâqında tutar

II

Uşak Müftülüğü Ktp. nr. K. 2, 12/2

li-'Îmâdi'l-Mevlevî

1- Ey felek devri néçe cevri-i ferāvān qılğasen
Hiç mu yoq lutfuñ kim ol qahrıñça tāvān qılğasen

³ Necip : qılıp

⁴ Necip : jüzin

⁵ Bodrogligeti 1963 : pas ; Necip, Bodrogligeti 1969 : päs ; TPA : piskında tutar “kirlenir, bozulur”

⁶ Bodrogligeti 1969: ve

⁷ Bodrogligeti 1963 : derd[1] ; Bodrogligeti : derd.

⁸ Bodrogligeti 1963 : küymesin mi ; Bodrogligeti 1969 : köymesin mi.

Ey felek devri ! Ne kadar çok cevr ediyorsun. Hiç mi lütfun yok ki kahrın kadar ceza veriyorsun.

- 2- Ey vefâsız néçe bu gurbet cefâsında benim
Qadğudın qanım süyük-din⁹ yüregim qan qılğasen¹⁰

?

- 3- Qahr bahrı qa'rıda cismim sadef ték garq étip
Gevherimniñ yinçülerin néçe mercân qılğasen

*Keder denizinin dibinde vücudumu sadef gibi boğup,
gevherimin incilerini nasıl da mercan ediyorsun!*

- 4- Néçe bu bāğ içre servim-ni benefsec ték büküp
Nergisim-ni lāle ték verdim-ni reyhān qılğasen

*Bu bahçe içinde servimi menekşe gibi büküp, nergisi-
mi laleye benzetip, gülümü reyhan gibi büküyorsun.*

- 5- Yağ ara bögrek meñiz it qan bağırsağ düstlarım
Birle cem' erken méni muntek perīşān qılğasen

*Yağ içindeki böbrek ve et ile kan gibi olduğumuz
merhametli dostlarımla bir arada iken, beni böyle pe-
rişan ediyorsun.*

- 6- Dal ték büktüñ elif qaddimni sen ey Zāl ajun
Rüstem ermezmen kim ahvālim-ni destān qılğasen

*Ey Zāl dünya! Elif harfi gibi düz olan boyumu sen dal
harfi gibi büktün. Ben Rüstem değilim ki, hālimi des-
tan edersin.*

- 7- Çün öçüñ yoq-tur minim birle maña neyçün küçün
Dārü'l-ifrāhıñni her dem beytü'l-ahzān qılğasen

*Madem bana kinin yoktur, niçin zorla rahatlıklar evini
hüzün ve keder evine çeviriyorsun?*

- 8- Geh qılıp Beycen¹¹ ték ornum qadğu quœğı qa'rıda
Geh övüm Yūsuf meñiz Mısr içre zindān qılğasen

⁹ Çıkmada. Metinde *süyük-din* şeklindedir.

¹⁰ Bu beytin bilhassa ikinci mısraına tam olarak anlayamadım. Kelimelerin ulaşabildiğim anlamlarına göre şöyle bir çeviri ortaya çıkıyor “Ey vefasız, Bu gurbet cefası içinde nasıl benim kederden kanımı ve kemikten yüreğimi kan edersin?” Görüldüğü gibi, anlamsız bir anlam!

¹¹ Metinde *Beyjen*. Ancak çıkmada Beycen yazılmış, ayrıca metinde j harfinin altına c harfi konulmuştur.

*Gâh Bîjen gibi yerimi keder kuyusu edip, gâh evimi
Yusuf gibi Mısır içinde zindan edersin.*

- 9- Geh maña qılıp havâle her qara közlük-ni sen
Geh méni her körklü yüzge zâr u hayrân qılğasen

*Gâh her kara gözlüyü bana gönderir, gâh beni her
güzel yüze hayran eder, yalvartırsın.*

- 10- Nâr-ı ğurbet-te yanarım yetmedi mu kim anâr
Eñ-li-ler 'aşqında derdim-ni dü-çendân qılğasen

*Gurbet ateşinde yandığım yetmedi mi ki, nar yanaklı-
lar aşkıyla derdimi iki misli artırırısın.*

- 11- Ança mu yazuq-luğ erdim men kim ahvâlim henüz
Yetmedin zerre kemâle tağ-ça noqsân qılğasen

*Ben o kadar günahkâr mıydım ki, ahvalim daha zerre-
ce iyileşmeden dağ kadar eksik, kusur bulursun.*

- 12- Dâyim ef'âlîñ munuñ ték-tur seniñ hōd kimge kim
Kürkünj üwürseñ¹² terisin soyup enbân qılğasen

*Senin işlerin her zaman böyledir ki, kimin(kime) kür-
künü üfürüp şişirsen derisini yüzüp heybe yaparsın
(yani çok sıkıntı ve eziyet verirsin).*

- 13- Hâs eren-lerni nehâsda qılğuğa qul harç étip
Hârça kelmes harçı-larnı hâs-ı sultân qılğasen

*Has erkekleri esir etmeye kul harcayıp (?), eşek ka-
dar kıymeti olmayan eşekçileri Sultan'ın yakını eder-
sin.*

- 14- Hayrı-dın bir yan turup mekr i şer otın yandurup
Şirler bağırı-nı tülkülerge biryân qılğasen

*Hayırdan uzak durup, hiyle ve kötülük ateşini yakıp,
aslanların bağırını tilkilere kebab edersin.*

- 15- Qanda kim bir qanın içgü süt-süz öçkü bar qoœup
Tutup erkeç asrağı qoç-larnı qurbân qılğasen

¹² Bu kelime çıkmada övürseñ şeklinde yazılmıştır. Ancak bunun sonradan yapılmış bir düzeltme olduğu söylenebilir. Zira ng yerine ñ harfi yazılmış, ayrıca sin harfi dişsiz yazılmıştır.

*Nerede süt vermeyen, kanı içilecek [yani yenilecek]
bir keçi varsa onu bırakıp, tutup erkeç, beslenecek
koçları kurban ediyorsun.*

- 16- Erdemiñ te'siri her dem tökmese miñ er demin
Qıldı tép taqsır ol işge köp peşimān qılğasen

*Erdemin / kuvvetin tesiri her zaman binlerce erin ka-
nını dökme, hata etti deyip bu işten çok üzüntü du-
yarsın.*

- 17- Miñde bir azdın öküş-dür qılğanıñ-dın ayğanım
Kim bilür muntek taqı néçe hezārān qılğasen

*Söylediklerim, senin yaptıklarının binde birinden bi-
razcık fazladır; kim bilir daha bunun gibi binlerce ne-
ler yaparsın.*

- 18- Bārī men kim men helākim sen helākim-ge müdām
Cehd éteyürsen néce kim çarh-ı devrān qılğasen¹³

?

- 19- Neteyim kim sen me hem memūr üçün ma'zürsen
Yoqsa erkiñ birle qandın munça erkān qılğasen

*Ne yapayım ki, sen de memur olduğun için mazursun;
yoksa kendi gücün ile bunca işleri nasıl yaparsın?*

- 20- Munça mihnet-din soñ uş iflās ğurbet-te maña
Bérdiñ ig yoq niyyetiñ kim yine dermān qılğasen

*Bunca mihnetten sonra gurbette bana, hastalık ver-
din, ama yine derman vermeye niyetin yok!*

- 21- Sen taqı ey Mevlevī bu çarh-ı ğaddār eligidin
Néce teşnī' vü şikāyet birle efġān qılğasen

*Sen de ey Mevlevî, bu gaddar çarh elinden, pek çok şikā-
yet ve ayıplamayla figan edersin.*

- 22- Çāre tapmasañ gerek kim turup ey biçāre sen
Zīre yükin hāsıl étip 'azm-i Kirmān qılğasen

*Ey biçare! Çare bulamazsan kalkıp, zire (kimyon) yü-
künü toplayıp Kirman'a gidersin*

¹³ Bu beyte de tatmin edici bir anlam veremiyorum.

D İ L Ö Z E L L İ K L E R İ

İmadü'l-Mevlevî'nin bu gazelinin (U) dili, GT'deki gazelden farklıdır. Eckmann, Memlûk kültür muhitinde ortaya çıkan Kıpçak edebî dilini gruplandırırken, Seyf Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi (GT), İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin (İM), Münyetü'l-guzât gibi eserleri, Asıl Memlûk Kıpçakçası diye isimlendirdiği ve Harezmi-Altınorda yazı diline çok yakın bir dil olarak nitelediği bir şive grubuna dahil etmektedir (1964, 36). Bu şivenin Harezmceden ayrılan bazı karakteristiklerini Eckmann aynı çalışmada zikretmiştir. GT'nin sonunda yer alan İmâdü'l-Mevlevî'nin gazelinin dilinde Asıl Memlûk Kıpçakçasında bulunmayan Harezmce unsurlarına yer yer rastlanmaktadır: *degül* yerine *érmes* kullanılması (*yalğuz érmes men* 180a/10), *mu* soru edatının yuvarlak şeklinin de bulunması (*men qılıç mu men* 180a/7) gibi. U'daki gazelin dili ise aşağıdaki karşılaştırmalardan da görüleceği üzere, Harezmi-Altınorda diye isimlendirilebilecek bir şiveye aittir. Genel olarak U'daki gazelin dili, pek çok bakımdan Memlûk Kıpçakçasından ayrılarak Harezmceye yaklaşmakta, ancak bazı özellikleriyle de Harezmce'den ayrılmaktadır. Aslında elde eserin şive özelliklerini Harezmi-Altınorda diye isimlendirmek için somut bir delil yoktur. Ancak, doğrudan Harezmce veya Memlûk Kıpçakçası olarak isimlendirilmesi mümkün görünmeyen bu şiveyi, ortak bir edebiyatın üçüncü ayağı olan Altınorda'dan başka bir yere de bağlayamıyoruz.

U'daki gazelin dilini Harezmi-Altınorda şivesine bağlayan ve Memlûk Kıpçakçasından ayıran unsurların başında /é/ ve /e/ ünlülerinin gösterilmesi gelir : U'daki gazelde elif+ye ile veya bir ünsüzden sonra ye ile gösterilen ünlülerin bir kapalı e ünlüsünü gösterdiğini kabul ediyoruz. Bu ünlüyü /é/ olarak gösterdik. tek U. 8; bérđin U. 20. Aynı yazılış özelliğine Harezmce metinlerde de rastlanmaktadır. Eckmann bu yazılışları kapalı e (/é/) olarak yorumlamıştır. Bunun dışında birinci hecede /i/ (*içre*, U. 8, *it* U. 5, *ig* U. 20) ve /e/ (*er* U. 16, *erdemiñ* U. 16, *ermez* U. 6, *yetmedin* U. 11) ünlüleri de gösterilmiştir. GT'de ise "ye" harfi ile yazılan /i/ ünlüsü yaygındır : *irmes* GT. 180a/10, *tik* GT. 180a/12; *ir* GT, 9/6, *irdem* 22/1 vs.

U'daki gazelin dilini Harezmi-Altınorda diline bağlayan bir başka unsur da *ma/me* bağlama edatıdır. Bu edata GT ve İrşâdü'l-mülûk gibi eserlerde rastlanmazken U'da geçmektedir : *sen me hem* U. 19.

Yine Harezmce'de görülen *mejiz* son çekim edatı, GT'de yalnızca bir defa geçmiş, İrşâdü'l-Mülûk'te ise tespit edilememiştir. Bu edat, U'da iki yerde geçmektedir : *mejiz* U. 5, 8.

d > ð > y gelişmesinde Memlûk Kıpçakçası metinleri umumiyetle son safhadadır- lar. Bilhassa GT'de son safhaya geçiş tamamlanmıştır. U'da ise ikinci safhanın korunduğunu görmekteyiz ki, bu da Harezmce metinlerle bir paralellik arz etmektedir. : *qoæup* U. 15 (*qoyup* GT, İM); *quæğı* (< *quæuq*) U. 8 (*kuyug* ~ *quyu* GT, İM).

-b > -w > -v gelişmesinde GT son safhada bulunurken İM'nin karışık bir durum gösterdiği, -w'li ve -v'li şekillerin yanyana bulunduğu görülmektedir. U'da ikinci merhaleyi gösteren örnekler vardır: *öwüm* U. 8 (*iv* GT), *üwürseş* U. 12 (*üwürseş* GT).

Yaklaşma hali eki esas olarak +GA olmakla birlikte bir yerde +A olarak geçmiştir. Böyle bir karışıklık Seyf Sarayî'nin eseri için de söz konusudur (Karamanlıoğlu, LVI) : *helâkimge* U. 18, *işge* U. 16, *kimge* U. 12, *tülkülerge* U. 14, *yüzge* U. 9, *maña* U. 7, 9, 20; **kemâle** U. 11. *kemâle* şeklini başlanmış bir fonolojik değişme sürecinin alâmeti olarak değerlendirmek mümkündür.

GT ve İM gibi Memluk Kıpçakçası eserlerinde ayrılma hali eki -+Dan, nadiren +dIn'dır (Karamanlıoğlu, LVII; Toparlı 84). GT'deki gazelde de ek bir defa +dan şeklinde geçmektedir. U'da ise ek +dIn şeklindedir: *azdın* U. 17, *elgidin* U. 21, *hayrî-din* U. 14, *qadğudın* U. 2, *qandın* U. 19, *qılğanıñ-dın* U. 17, *mihnet-din* U. 20, *süyük-din* U. 2;

Soru eki Harezmcede olduğu gibi U'da da yuvarlakla ünlülüdür : *ança mu* U. 11, *hîç mu* U. 1, *yetmedi mu* U. 10. GT'de soru edatının yuvarlak ünlülü şekline hiç rastlanmaz (Karamanlıoğlu, LXXIV). Ancak İmadü'l-Mevlevî'nin bu eserdeki gazelinde söz konusu edat bir yerde düz ünlülü, bir yerde yuvarlak ünlülü geçmektedir : *men qılıç mu men* GT. 180a/7, *küymesin mi* GT. 180a/12.

GT'de ET. *tağı* edatı *dağı* olmuşken, U'da *tağı* şekli korunmaktadır. *tağı* U. 17, 21.

Aşağıdaki tablo U metninin Memluk-kıpçakçasından ziyade Harezmce'ye yakın olduğunu göstermektedir.

Harezmce ¹⁴	Çağatayca ¹⁵	Memluk Kıpçakçası ¹⁶	İmadi
érmez	érmes	degül	érmes
tağı	dağı	dağı	tağı
mU	mU	mI	mU (Soru edatı)
mA	ø	ø	mA (kuvvetlendirme edatı)
meñiz	meñizlik	gibi (meñiz şekli çok seyrek)	meñiz

¹⁴ Hacıeminoğlu (1997) ; Eckmann (1979).

¹⁵ Eckmann (1988).

¹⁶ Karamanlıoğlu (1994).

/œ/	/y/	/y/ (qoyup, kuyug ~ quyu)	/œ/ (qocœup, quœuĝ)
w	v	/v/ (iv, üvür-)	/w/ (öw, üwür-)
+dIn	+dIn/+tIn	+dAn	+dIn (azdın, elgidin, hayrī-din, qadĝudın, qandın, qılğanıñ-dın, mihnet-din..)
menim	meniñ	menim	ménim

N O T L A R

Bu gazelde yer yer noktasız harfler kullanılmıştır. Bu yazı türü gazelin sonunda yer aldığı kitabın tamamında hakimdir. Ancak hem kitapta, hem de gazel de yer yer nokta ve hareketler de kullanılmıştır. Bu imlâ özelliği Arapça eser ile Türkçe gazeli yazan müstensihin aynı şahıslar olduğunu göstermektedir. Arapça metnin müellifi Serahsî, bugün Türkmenistan sınırları içinde kalan Serahs şehrinde doğmuş, Türk asıllı bir fıkıh âlimidir (d. 1009-ö. 1090). Hem Arapça eserin, hem de gazelin Harezmi sahasında kalan bir bölgede Türk asıllı bir kâtip tarafından istinsah edildiğini düşünebilir miyiz?

ménim U.2 , *ménim birle* U. 7. Birinci teklik şahıs zamirinin ilgi hali çekimi +iñ yerine +im gelmiştir. Çağataycadaki yaygın şekil *meniñ*'dir (Eckmann 1988,81).

süyük-din U.2 . Metinde *süyük-din* şeklinde yazılmıştır. *süyük* “kemik” çıkmada *süyük* imlâsıyla açıklanmıştır; *süyük* kelimesinin Memlûk Kıpçakçasındaki şekillerinden biri olmalıdır. Nitekim et-Tuhfetü'z-Zekiyye'de *süğük* ve *süvük* “kemik” şekilleri tespit edilmiştir.

Zâl ajun U. 6. Zâl, Firdevsi'nin Şehname'sindeki kahramanlardan olup Rüstem'in babasıdır. Edebiyatta hem bu şahsa telmih ile, hem de kelimenin “ihtiyar” manasından yola çıkılarak dünya için “zâl” tanımlaması kullanılmıştır (Onay, 13).

dârü'l-ifrâh, beytü'l-ahzân U. 7. Burada Yusuf Kıssasına telmih vardır. Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'tan ayrıldıktan sonra gam ve keder çektiği hanesi “külbe-i ahzan” olarak da isimlendirilir.

Beyjen U. 8. Şehname'nin kahramanlarından biri. Efrasiyab tarafından yakalanıp kuyuda hapsedilmiştir (*Şehname*, IV, 290-293). Bijen ve kaygı kuyusu ifadelerinde bu olaya telmih vardır. Başka bir kalemlle kelimenin üstüne *Beycen* yazılmış, ayrıca "je" harfinin altına "cim" yazılmıştır. Bu, bir şivede kelimenin *Beycen* olarak telaffuz edildiğini gösteriyor. Ancak bunun yazısından yola çıkarak gazelin dilini yansıtmadığını, başka bir okuyan tarafından bu notun konulduğunu düşünüyoruz.

destân U. 6. Destân, asıl Şehnâme'nin tatınmış kahramanı Rüstem'in babası Zâl'in bir diğer adıdır ve "hile" kelimesine telmihte bulunur. Sam, oğlu saç, kirpik ve kaşları beyaz olarak doğunca onun kendisinden olduğunu inkâr etmiş ve hile ile Elburz dağına attırmıştı. (*Şehname*, 285-292). Bu hileden dolayı adına Destân ve saçının beyazlığından kinâye ihtiyar anlamında Zâl denilmişti (Onay, 13).

qadğu quæği U. 8 "kaygı kuyusu". quæği < quæug+ı. Burada orta hece ünlüsü düşmüştür.

öwüm U. 8. ET. eb ~ ev > Harezme ew > Kıpçakça iv ~ iw ~ öv. öv şekli GT'nin metninde bir yerde geçmiştir. Kelime grafik olarak iw şeklinde yazılmış, ancak üzerine ötre konulmuştur. Benzer bir yazılış *üwürsey* U. 12 kelimesinde de görülmektedir.

görlü U. 9. Fiilden sıfat yapan +IU eki U'da iki yerde geçer : *eñ-li-ler* U. 10. Ancak ekin daha eski şekli de U'da geçmektedir : *közlük-ni* U. 9, *yazuq-luğ* U. 11. Bu da ekin sonundaki /G/ sesi açısından bir geçiş sürecinde bulunulduğunu gösteriyor.

ança mu U. 11. Buradaki soru edatının yuvarlak olmasının gazelin dilini Harezme sahasına dahil ettiren bir özellik olduğunu ifade etmiştik. Ancak söz konusu edatın altında yine başka bir yazıyla *mu* yazılmış, yani düz şekil tercih edilmiştir.

kemale U. 11. U'daki gazelde +GA yaklaşma hali eki burada +A olarak geçmektedir. Bunu bir istinsah yanlışı olarak kabul edebileceğimiz gibi, Memlûk Kıpçakçasında daha çok sayıda örneğini gördüğümüz +GA yerine +A kullanma eğiliminin bir ön sahfası olarak da değerlendirilebiliriz.

üwürsey U. 12 Çıkmanda bu kelime yerine *üwürseñ* şeklinde düzeltilmiştir. Ancak bu çıkmanın imlâsı gazelin imlâsından farklıdır. Nazal n sesi üç noktalı kef ile yazılmıştır. Halbuki gazelin bütününde nazal n /ŋ/ dir, ve nun+kef ile yazılmaktadır. Ayrıca sin harfinin dişsiz yazılması da bu çıkmanın gazeli istinsah eden tarafından değil, bilâhare başka biri tarafından konulduğunu gösteriyor.

mekr i şer U. 14. Metinde önce esre konmuş, ayrıca atıf vavı da yazılmıştır. Söz konusu edat Türkçede düz ünlülü kelimelerden sonra düzleşebilmektedir. Bunu göstermek isteyen müstensih hem vavı yazmış, hem de söyleyişi aksettirmek için esre koymuş olmalıdır.

cehd éteyürsen. U. 18. +AyUr şimdiki zaman teşkil eden biçim birimi. Bu morfemin ikinci hece ünlüsünü geniş olarak değerlendirenler olduğu gibi (*kâl-äyor* Pritsak, 128), dar olarak tespit edenler de vardır (*iyurmen*, *tiyurmen* Hacıeminoğlu, 135-136); ayrıca bk. Karamanlıoğlu 1994.

neteyim U. 19. (< ne iteyim).

elgidin U. 21. (? < elig+i+din) “elinden”.

K A Y N A K Ç A

Atalay, Besim (1945) : *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lügat-it-Türkiyye*, TDK Yay. İstanbul.

Bodrogligeti, A. (1963) : “A Collection of turkish poems from the 14th century”, *AOH*, XVI, 245-297.

Bodrogligeti, A. (1969) : *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'dî's Gulistân (Sayf-i Sarâyî's Gulistân bi't-Türkî)*, Akadémiai Kiado, Budapest.

Canbolat, Mustafa (Haz.), *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, TDK yay. Ankara 1982.

Eckmann, János (1964) : “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”, *TDAY Belleten 1964*, Ankara 1965, s. 35-41.

Eckmann, János (1979) : “Harezme”, Çev. M. Akalın, *Târîhi Türk Şiveleri*, Ankara, s. 183-223.

Eckmann, János (1988) : *Çağatayca El Kitabı*, Çev.: Günay Karaağaç, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Firdevsi, *Şehname*, IV Çev. Necati Lugal, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1968, s. 290-293

Hacıeminoğlu, Necmettin (1968) : *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İ. Ü. Yay. İstanbul.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1997) : *Harezme Türkçesi Grameri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara.

Hoffmann, H. F. *Turkish Literature, A Bio-bibliographical Survey*, Utrecht 1969.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. (1989) : *Seyf-i Sarayî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türkî)*, TDK Yay. Ankara.

- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994) : *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Mansuroğlu, Mecdut (1956) : “Şeyyad Hamza'nın Dođu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi”, *TDAY Belleten 1956*, s. 125-144.
- Nadjip, E. N. (1975) : *Turkoyaziçnayı pamyatnik XIU veka “Gulistan” Seyfa Saray i yevo yaziki çast/ vtoraq*, Alma-Ata;
- Onay, Ahmet Talât (1992) : *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Pritsak, Omeljan (1979) : “Kıpçakça”, Çev. M. Akalın, *Târihi Türk Şiveleri*, Ankara, s. 119-130.
- Rexim, Gerey (1992) : *Tatar Poeziyasi Antologiyasi*, 2 t., Kazan.
- Sertkaya, Osman : “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri”, *TDED*, XVIII-XXII. *Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü*, 3 t., Kazan 1977-1981
- Toparlı, Recep (1992) : *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, TDK Yay., Ankara.